

EVOLUCE MYSLI

Teď abys poznal, že duch i prchavá duše
zároveň s živoucím tělem se rodí a zmrírá,
osnuji dál tvého života důstojné verše,
střádané dlouho a sladkým získané trudem.
Ty si jen pod jedním slovem to oboje spojuj,
a řeknu-li například „duše“ a důkazy snesu,
že také zemře, tu věz, že míním i ducha,
nebot jsou vespolek jedno a nedílně spjatý.

Lucretius, *O přírodě*, zpěv třetí

Komik Emo Philips jednou zavtipkoval, že za nejúčvatnější orgán svého těla považoval mozek – dokud si neuvědomil, který orgán mu to říká. Jeho bonmot vrhá světlo na absurditu pojmů vlastní já, mysl, vůle, ego nebo duše. To vše jsou do té míry, v níž jde o skutečně existující jevy, pouhé projevy těla, nikoli něco, co je od něj oddělené. My všichni ale mluvíme tak, jako by nějaké vlastní já fyzicky existovalo, jako jakýsi duch ve stroji, nebo, metaforou filozofa Galena Strawsona, jako by ve schránce našeho těla přebývala perla vůle. Představa, podle níž se někde hluboko v naší šedé hmotě uvnitř lebky skrývá jedinečný kousek vlastního já, je nepochybně jen působivá iluze. Jakmile navíc uznáme, že já je součástí našeho těla, je zřejmé, že já naše tělo neřídí o nic víc, než pára řídí konvici. Já je důsledkem myšlení, nikoli jeho příčinou. Myslet si něco jiného znamená předpokládat zázračnou inkarnaci nehmotného ducha.

Oddělit se od své intencionální mysli stojí velké úsilí, zvláště poté, co jí určitou racionální legitimitu dodal v 17. století francouzský filozof René Descartes. Ten sice nebyl naprostým dualistou, jak se často charakterizuje, stal se ale – ať odůvodněně nebo ne – reprezentantem dualistické myšlenky, podle níž v našem fyzickém těle přebývá netělesná duše, nepodřízená zákonům materiálního světa; spojení obou entit, domníval se Descartes, zprostředkovává

8. EVOLUCE MYSLI

šišinka mozková neboli epifýza. Podobným způsobem se o mysli uvažovalo celá staletí a tento typ myšlení přetrvává v určitých formách dodnes. Většina z nás má stále z lenivé setrvačnosti pocit, že uvnitř naší hlavy sídlí jakýsi homunkulus, který z první řady „karteziánského divadla“ (posměšný termín odkazující na Descartovy spekulace o duši) sleduje smyslové vjemy a na jejich základě dává tělu příkazy. Ve filmu *Muži v černém* je scéna, v níž postava hraná Lindou Fiorentinovou uvidí právě takového mimozemského homunkula ve zdánlivě lidské hlavě jednoho mrtvého.

Descartes však po nějakou dobu sdílel exil v Nizozemsku s mladším kolegou, filozofem portugalsko-židovského původu Baruchem Spinozou, jehož myšlenky byly mnohem radikálnější, osvícenější a evolučnější. Spinoza Descartovu dualismu odporoval a předložil podivuhodně moderní koncept, v němž hmota a mysl jsou totéž. Tento koncept pak spoluobjevitel struktury DNA Francis Crick označil za „překvapivou domněnku“ a zejména vyzdvihl následující Spinozova slova: „... substance myslící [mysl] a substance rozlehlá [hmota] jsou jednou a toutéž substancí, která je chápána jak ve smyslu prvního, tak i ve smyslu druhého atributu.“

Spinoza přísně vzato materialista nebyl, protože měl za to, že fyzické děje mají mentální příčiny a naopak. Zpochybnil ale svobodnou vůli, která je podle něj přinejmenším zčásti iluzí. Tato svoboda, kterou se lidé pyšní, uvádí Spinoza, spočívá pouze v tom, že „se domnívají, že jsou svobodní, protože jsou si vědomi svého chtění a svých pudů, ale ani ve snách nemyslí na příčiny, jež vyvolávají jejich touhu něco chtít a k něčemu zaměřovat svůj pud, protože jim nejsou známy“. V tomto smyslu své životy neřídíme o nic více, než řídí svůj pohyb kámen, který se valí z kopce.

KACÍŘ

Je rozšířen mýtus, že amsterodamská židovská obec v roce 1656 exkomunikovala čtyřiařicetiletého Spinozu pro jeho názory ze svých řad jako heretika, který zpochybňuje existenci duše. Ve skutečnosti však důvod vyloučení přesně neznáme, jelikož filozof v té době ještě nic nevydal; mnohem pravděpodobnější je, že si jej vysloužil svým zpochybňováním přesnosti bible nebo naznačováním, že Bůh je součástí přírody. Právě kvůli těmto heretickým názorům byl Spinoza ještě dlouho po smrti očerňován a jeho dílo potlačováno, podobně jako se to dělo s Lucretiem: bylo nutné pohřbít jeho vědecké náhledy na mysl a svobodnou vůli.

Spinozovo stěžejní dílo *Etika* vyšlo až posmrtně v roce 1677 a vyvolalo pobouření. Židé, katolíci, kalvinisté i panovníci se vzácně shodli na jeho odmítnutí. Kniha byla zakázána a její výtisky konfiskovány, a to i v relativně liberálním Nizozemsku. Po celé jedno století ukrývaly několik málo exemplářů díla pouze soukromé knihovny. Jedinou legální možností, jak Spinozu citovat, bylo obklopit jeho slova hanlivými epitetami. Když to Montesquieu v traktátu *O duchu zákonů* z roku 1748 při citování Spinozy opomenul udělat, byl odsuzován a musel se inkriminovaných pasáží v zájmu svého renomé zříci. Montesquieu svou knihu vydal anonymně v Ženevě – což je dostatečný důkaz o intelektuální intoleranci katolické Francie ještě dlouho po smrti Ludvíka XIV. Diderotova a d'Alembertova *Encyklopedie* sice věnovala Spinozovi pětkrát více prostoru než Johnu Lockeovi, chválou o něm však šetřila, aby nevyšla na světlo její kacířská orientace. Dokonce i Voltaire Spinozu znevažoval antisemitskými poznámkami. Spinoza tak po velmi dlouhou dobu nesklízel uznání, které by si za svůj zásadní vliv na osvícenství zasloužil.

Spinoza nejenže chápal mysl jako produkt emocí a nutkání, ale poukázal i na to, že za svobodně jednající se sami považují i ti z nás, které evidentně pohánějí jenom pudy:

Tak si kojeneček myslí, že svobodně chce mléko, zlostný chlapec, že se chce pomstít, bázlivec, že dobrovolně chce utéci. Opilec věří, že mluví svobodně věci, které by rád zamlčel, kdyby nebyl býval opilý. Člověk v horečce, žvanil a většina lidí tohoto rázu si myslí, že jednají ze svobodné vůle, a nikoli, že jsou poháněni pudem.

Byly to opilecké řeči, odůvodňuje opilec svůj výbuch zlosti z předešlého večera; střizlivý by však mohl zrovna tak říci, že svého přítele se rozhodl neurážet díky tomu, že nepil alkohol (nebo díky vlivu rodičů, společnosti či své vypočítavosti). Neurovědec Anthony Damasio k tomu uvedl: „Mysl je tady pro tělo – věnuje se vyprávění příběhů, které tělo zažilo, a tyto příběhy používá k optimalizaci života organismu.“

PÁTRÁNÍ PO HOMUNKULOVÍ

Hledejme, jak chceme, v lidském mozku – a už vůbec ne v srdci – se myslí či duše nedobereme. Najdeme tam pouze laloky, uzliny, neurony a synapse – všechny jsou rozdílné, všechny pracují současně a všechny spolu vzájemně komunikují. Odkud se tedy bere jednota vědomí?

8. EVOLUCE MYSLI

Právě v této chvíli na něco konkrétního myslíme, něco určitého děláme a něco pozorujeme - kdo ale rozhoduje o tom, že bychom měli dělat právě to jedno, když si můžeme vybírat z hřmotného chaosu všech dalších nespočetných možností? Pořádala se snad na to nějaká soutěž? Nemáme pocit, že by miliardy našich nervových buněk dosáhly demokratického konsenzu; máme naopak pocit, že tady rozhodujeme jen my sami. A máme pocit, že to vše má pod kontrolou naše „já“, schopné kdykoli se rozhodnout, že bude myslet na něco jiného nebo dělat něco jiného. Máme svobodnou vůli - a tím myslíme (zde přejímám definici amerického filozofa Johna Searlea), že bychom měli udělat všechno jinak, než jsme ve skutečnosti udělali. A navíc si myslíme, že to, co bychom mohli udělat jinak, by nebylo důsledkem předešlých vlivů a sil ani výsledkem náhodných kvantových odchylek na atomární úrovni. Stejně jako nenacházíme uspokojivý pocit svobodné vůle v determinismu, nenacházíme ho ani v náhodnosti.

Neurovědec Michael Gazzaniga je přesvědčen, že ani ten nejzarytější determinista ve skutečnosti nevěří, že je figurkou v šachové partii svého mozku. Je nicméně neoddiskutovatelným faktem, že vědomí je umělý konstrukt, příběh vyprávěný ex post proto, aby do zážitku původně vysoce různorodého a neuspořádaného vnesl pocit jednoty. Psycholog a filozof Nick Humphrey označuje vědomí za „kouzelnické představení, které si sami inscenujeme ve své vlastní hlavě“. Že jde skutečně o následný výtvar, dokládají optické klamy, v nichž se mozek ve snaze o interpretaci smyslových vjemů ocitá mimo realitu. Gazzaniga nabízí jednoduchou ukázkou, dokazující, že vědomí je fenoménem vytvářejícím následné interpretace. Když se prstem dotkneme nosu, cítíme dotyk zároveň na nose i na prstu. Tyto nervové vjemy však nemohly do mozku dorazit zároveň: nervový podnět musí z mozku k prstu urazit dráhu dlouhou zhruba metr, zatímco nos je od mozku vzdálen jen několik centimetrů. Mozek čeká, až k němu oba signály dojdou, a než je poskytne vědomí, spojí je do jediného zážitku.

Výzkum mozku nevedl k nálezům žádné perly, žádného orgánu nebo struktury, která by mohla být sídlem vědomí nebo vůle. A nic takového ani nikdy nenajde, jelikož tyto fenomény jsou rozděleny mezi neurony podobným způsobem, jako je plán výroby tužky rozdělen mezi dlouhou řadu účastníků tržní ekonomiky. Vlastní já, píše psycholog Bruce Hood v knize *The Self Illusion* (Iluze vlastního já), „se vynořuje jako symfonie z orchestru rozmanitých mozkových procesů“. Požádáme-li někoho, aby zavřel oči a ukázal zpředu a ze strany hlavy místo, kde vzniká pocit vlastního já, obvykle volí bod v polovině vzdálenosti mezi očima a asi ve třetině vzdálenosti od oblouku obočí ke středu zadní části lebky - což,

jak je nutné uznat, není tak daleko od šišinky, kterou Descartes považoval za klíčové místo mozku. Když ale otevřeme mozek a toto místo prozkoumáme, ne-nalezneme tam nic mimořádného (ani šišinka není nic zvláštního – je to jedna z řady žláz vysílajících do těla hormony). Podobně by asi dopadl mimozemšťan pátrající po bájném centru americké ekonomiky – skončil by asi v nějakém zapadákově na farmě internetových serverů.

PŘEKVAPIVÁ DOMNĚNKA

Jediným možným závěrem tedy je, že Francis Crick udeřil hřebíček na hlavičku, když označil totožnost hmoty a mysli za „překvapivou domněnku“, a zejména když zdůraznil, že „mentální aktivity člověka jsou zcela výsledkem chování neuronů, gliových buněk i atomů, iontů a molekul, které je tvoří a ovlivňují“. Tuto myšlenku označil za překvapivou proto, aby ukázal, jak je přijímání lenivého karteziánského dualismu ještě i v 80. letech 20. století rozšířené a samozřejmé. Jenomže Crick, který spolu s Jamesem Watsonem se objevem struktury DNA dotkl samého tajemství života, si vytkl ambiciózní cíl nalézt sídlo vědomí. Chtěl přesně určit ty struktury mozku, které, na rozdíl od nevědomého vnímání, projevují fenomén vědomí. Hledíme-li například na optický klam, jehož principem je přepínání mezi dvěma způsoby vnímání, jako je třeba Neckero-va krychle, musí při přepnutí dojít k nějaké neurální změně. Kde v mozku vlastně tato změna nastává?

Odpověď na tuto otázku Crick nikdy nenašel. V roce 2004 na smrtelné posteli pracoval na posledních úpravách studie o struktuře zvané claustrum, což je výjimečně dobře propojená tenká vrstva šedé mozkové hmoty, s níž se vzhledem k jejímu klíčovému významu dají jen velmi těžko dělat pokusy. Možná ale i Crick stále ještě vězel v myšlení směřujícím shora dolů. Možná je vědomí mezi neurony rozprostřeno natolik, že jeho sídlo nebudeme moci určit nikdy. Cricka o něco dříve upoutal případ pacientky s lézí v oblasti mozku zvané Brodmannova oblast 24, poblíž přední cingulární rýhy; tato pacientka přestala komunikovat, protože k tomu ztratila motivaci. Jelikož s touto částí mozku je spojen i takzvaný syndrom cizí ruky, při kterém člověk ztrácí kontrolu nad jednou ze svých rukou, a ta se chová, jako by si žila vlastním životem, naznačovalo to, že v této oblasti by snad bylo možné lokalizovat sídlo vůle. Je sice pravda, že porucha zvaná abulie, což je nedostatek podnětů k činnosti vedoucí ke ztrátě vůle, souvisí s poškozením právě této části mozku. I kdyby zde však skutečně sídlila motivace, bez níž člověk postrádá vůli a nemůže se rozhodovat, celou filozofickou hádanku to

8. EVOLUCE MYSLI

nijak neřeší. Příčinou pohybování rukou je naše „rozhodnutí“ jí hýbat, to samo je však výsledkem vlivů působících na náš mozek. Dá se tedy říci, že oblast 24 je místem, kde se shromažďuje značné množství mozkové aktivity, nikoli ale oblastí, kde se tato aktivita rodí. Někde existuje něco, co tuto aktivitu iniciuje.

Neurovědec Benjamin Libet se spolupracovníky uskutečnil v 80. letech minulého století průkopnické experimenty, které ohledně svobody vůle přinesly velmi znepokojivé poznatky. Libet sledoval u pokusných osob elektrickou aktivitu mozku pomocí elektrod připojených na hlavu. Testovaní měli stisknout tlačítko a zaznamenat polohu pohyblivého bodu na osciloskopu ve chvíli, kdy se k tomu rozhodli. Libet zjistil, že ačkoli zkoumané osoby registrovaly své rozhodnutí dvě stě milisekund předtím, než tlačítko stiskly, jeho vlastní elektrody zachytily v jejich mozku aktivitu o pět set milisekund dříve. Libet tedy dospěl k poznatku, že mozek se rozhodl o tři sta milisekund dříve, než si pokusné osoby akt rozhodnutí uvědomily. Další experimenty tento fenomén potvrdily. Kdybychom mohli pozorovat mozkovou aktivitu člověka, který se chystá zmáčknout klávesnici na počítači, věděli bychom dříve než on, co udělá. John Dylan Haynes a jeho kolegové z Institutu Maxe Plancka v Lipsku později měřili elektrickou aktivitu mozku pomocí funkční magnetické rezonance a zjistili, že dvě oblasti mozku - frontopolární kůra a praecunes čili předklíní - spolehlivě předpovídají zmáčknutí tlačítka o plných deset sekund dříve, než toto „své“ rozhodnutí pocítí sama pokusná osoba.

Skeptik by mohl namítnout, že lidé svá rozhodnutí zaznamenávají opožděně, ale v určitém smyslu jde právě o to: vědomí registrace rozhodnutí je až následnou zprávou o tom, co se stalo v naší hlavě. „Já“ nemusí být totéž co „vědomé já“. Jak řekl spisovatel a neurovědec Sam Harris: „Mohu svou mysl svobodně změnit? Samozřejmě, že ne. Mysl může jenom změnit mě.“

ILUZE SVOBODNÉ VŮLE

Co z toho všeho plyne pro svobodnou vůli? Gazzaniga a další vědci ji dnes bez okolků označují za iluzi, byť iluzi mocnou, a dokonce i užitečnou. Naše rozhodnutí stisknout tlačítko bylo výsledkem všech typů směřodatných sil a vlivů, od pokynů vedoucího experimentu až po zvyky, které jsme si osvojili v dětství. Čeho by to měl být výsledek, aby se nám to zamlouvalo? Nahodilosti? V ní žádnou svobodu nenajdeme. Gazzaniga přechází od „svobody k něčemu“ ke „svobodě od něčeho“ a ptá se:

Od čeho chceme být svobodní? Nepřejeme si osvobodit se od vlastní zkušenosti života, tu potřebujeme pro vykonávání svých rozhodnutí. Nechceme se osvobodit od své povahy, jelikož i ta vede naše rozhodnutí. Ve skutečnosti nežádáme svobodu od příčinnosti, používáme ji ke svým předpovědím.

Také Sam Harris dochází k závěru, že svobodná vůle je iluzí, jelikož „myšlenky a záměry vznikají ze základních příčin, které si neuvědomujeme a nad nimiž nemáme žádnou vědomou kontrolu“. I kdyby se vědomé rozhodování za nevědomým nijak neopožďovalo, argumentuje Harris, a my bychom se mohli rozhodnout, co si budeme myslet, až si to budeme myslet, kde je v tom nějaká svoboda? Kdyby se mezi našimi popudy vedla demokratická soutěž, která by rozhodla, který máme následovat jako první, kde je v tom svoboda?

Podobně se vyjadřuje i biolog Anthony Cashmore – jakýkoli čin, ať se zdá sebevíce svobodný, „pouze odráží genetickou výbavu organismu a historii jeho prostředí, a to až do zlomku mikrosekundy před jeho uskutečněním“. Co jiného by naše jednání mohlo určovat než všechny vlivy, které na nás působí, jak vnější, tak vnitřní? Cashmore srovnává víru ve svobodnou vůli s náboženstvím nebo omylem vitalismu – dávno zdiskreditované teorie, podle níž se hmota tvořící živé bytosti něčím liší od hmoty neživého světa. Cashmore nicméně uznává, že pojem svobodné vůle vědecká skepse neodmítá tak důrazně jako koncepty Boha nebo vitalismu. Představa svobodné vůle přetrvává jako pohodlná fikce, nebeský hák, z něhož visí praktické potřeby, zejména systém trestního soudnictví. Možná se víra ve svobodnou vůli dědí, uvažuje Cashmore.

Všichni tito vědci a myslitelé pokračují v tradici determinismu, která sahá přinejmenším ke Spinozovi. Nelze je však obviňovat z fatalismu, jak se deterministům často přisuzuje. Připomeňme si teorii chaosu, která říká, že drobné rozdíly v počátečních podmínkách mohou vést k diametrálně odlišným výsledkům. Není snad podivuhodné, že každý fotbalový zápas je jedinečný, když všechny začínají se stejným počtem hráčů, hrají se na stejně velikém hřišti se stejným typem míče a stejnými pravidly? Kolikrát nepředvídatelnější je lidský život, plný náhodných setkání a promeškaných příležitostí? I jednovaječná dvojčata, vychovávaná ve stejné rodině a vzdělávaná ve stejné škole, budou vždy poněkud odlišná. Být výsledkem všeho toho, co na nás v minulosti působilo, neznamená mít neodvratně určený budoucí osud.

Harris, Gazzaniga, Crick, Hood a Cashmore se nás snaží přesvědčit, abychom se zbavili předsudků a přijali fakt, že nejsme ničím jiným než neurálními signály našeho mozku, vyvolanými mnohočetnými vlivy, které na nás působily

8. EVOLUCE MYSLI

a působí. Díkybohu, že naše já může být takto ovlivňováno, jinak by nemělo cenu žádat taxikáře o odvoz do hotelu v neznámém městě – taxikářovo chování a jeho zkušenosti můžeme zčásti určit i my sami. Deterministé nás pouze žádají, abychom uznali, že žádný následek nemůže být své příčiny.

Tito vědci a myslitelé sice zavrhli obecně rozšířenou dualistickou verzi svobodné vůle, která je s moderním determinismem neslučitelná, většina filozofů však odmítá připustit, že svobodná vůle neexistuje. Tito takzvaní „kompatibilisté“ poukazují na to, že zdrojem vůle je nevědomá svoboda vznikající v těle a že determinismus je v souladu s určitou formou svobodné vůle. Podle Harrise to ale není to, co si lidé pod pojmem svobodné vůle představují – tím totiž míní vědomou vůli, nezávislou na čemkoli, co nás ovlivňuje: co to je ale za svobodu být vyvázán ze své vlastní historie? Pro Harrise je kompatibilismus pouze tvrzením, že určité druhy vlivů jsou lepší než jiné: „Loutka je svobodná, jen pokud miluje své provázky.“ Kompatibilismus je tak podle Harrise v podstatě nebeský hák: „Jejich závěry se podobají teologii více než jakýkoli jiný směr akademické filozofie.“ Jedním z čelních kompatibilistů je však Harrisův přítel a kolega v ateistické apokalypse Daniel Dennett, a ten jeho útok pocituje jako ránu pod pás. Harris v podstatě říká, že Dennett – sám velký likvidátor nebeských háků a filozof, který s touto metaforou přišel – nezašel dostatečně daleko.

Jak se dalo čekat, Dennett s Harrisem v otázce kompatibility nesouhlasí. Harrise sice chválí za brilantní způsob, jímž vyjasnil argumenty proti dualisticky pojaté svobodné vůli, pak už ale předkládá námitky: „Jakmile pochopíme, že svobodná vůle existuje (a v zájmu zachování našeho pocitu morální odpovědnosti existovat musí), uvidíme, že může snadno vycházet s determinismem – pakliže determinismus bude tím, na čem se věda nakonec shodne.“ Harris je autorem své knihy, tak proč by nemohl být i autorem své vlastní osobnosti, argumentuje Dennett. „V jakém okamžiku jsme začali používat Harrisovy argumenty proti jeho vlastním tvrzením?“ Dennett Harrise dokonce obviňuje z karteziánského dualismu, v němž „já“ zmenšuje na bezrozměrný bod, když říká, že „já jako vědomý svědek svých vlastních životních zkušeností jsem schopen spouštět dění ve své prefrontální kůře asi tak stejně, jako dokážu vyvolat tlukot vlastního srdce“. Když ale Harris tvrdí, že jeho mozek nespouští aktivitu v prefrontální kůře, tak to prostě není pravda. Dennett zkrátka říká, že to Harris nezašel dostatečně daleko a nepochopil svobodnou vůli jako emergentní vlastnost mozku.

Očividným faktem je, že Dennett ani Harris se neuchylují k argumentu prvenství mysli, natož aby rehabilitovali svobodnou vůli ve smyslu nehmotného

ducha. Oba zastávají názor, že svoboda je emergentní, spontánně vznikající vlastností. Jaké má ale tato myšlenka důsledky pro odpovědnost člověka?

ODPOVĚDNOST V DETERMINISTICKÉM SVĚTĚ

Pro řadu lidí má lpění na lidové verzi svobodné vůle, jedné z podob nebeského háku, stejný důvod jako lpění na nebeských hácích Boha nebo státu: zachovat společenský řád. Bez předpokladu svobodné vůle nemůžeme dětem říkat, že dosáhnou více, když budou usilovněji pracovat, a na vrahy budeme pohlížet spíše jako na oběti vlivů prostředí a genetiky než jako na původce vlastních činů. Propukla by anarchie bezbřehých výmluv, nikdo by nebyl hnán k zodpovědnosti a společnost by se rozpadla.

A to je do určité míry pravda. Dějiny Západu ukazují, že s postupným přijímáním evolučních výkladů světa zdola jsme lidi přestávali obviňovat z toho, co nezavinili. Kdysi jsme nemocné vinili z libování si ve špatnostech, které jsou prý příčinou jejich nemoci; oběti nehod byly vinny hříchy, za něž je potrestala prozřetelnost. Ještě v 60. letech 20. století (a v některých zemích dodnes) jsme homosexuály vinili z jejich inklinace a trestali je za ni, protože jsme odmítali věřit, že je to produkt vlivů, které na ně působily – genetických nebo vývojových. Dnes uznáváme, že homosexualita je v zásadě vrozená a nezáměrná, což je nejpřesvědčivější argument pro její toleranci. Ještě o generaci dříve jsme dyslektické vady kladli za vinu samotným dyslektikům a z výstředností autistických dětí jsme obviňovali jejich rodiče. Nic takového už neděláme. Rovněž jsme postupně přestali dávat duševně nemocným vinu za jejich násilné zločiny a namísto trestání jsme je začali léčit. Vývoj našeho postoje ke svobodné vůli prošel relativizací a odnímáním viny a zodpovědnosti.

A věda nás bezpochyby bude touto cestou tlačit dál. Neurovědce David Eagleman je přesvědčen, že čím lépe budeme chápat, jak mozek na anatomické, neurochemické, genetické nebo fyziologické úrovni funguje, tím více budeme nacházet příčin kriminálního chování. Postupně tak budeme i v dalších kategoriích případů opouštět představu záměrného chování. Biolog Robert Sapolsky tvrdí, že díky našim rostoucím znalostem mozku „jsou pojmy vlastní vůle, provinění, a nakonec i sama premisa systému trestního soudnictví hluboce pochybné“. Podle Anthonyho Cashmorea nemá žádné morální opodstatnění, jestliže zločince ospravedlňujeme jeho nemocí, už ne však jeho chudobou. Pokroky v neurovědě tak budou dál omezovat působnost trestního práva.

8. EVOLUCE MYSLI

Musí ale existovat nějaká mez, za níž na této cestě už zajít nemůžeme. To, že jsme v minulosti trestali až příliš, ještě neznamená, že samo trestání nemá smysl, říká Daniel Dennett. Oceňuje Harrisovu chvályhodnou pohnutku „vymést prastarou skvrnu hříchu a viny z naší kultury a zrušit kruté a až příliš běžné tresty, které nadšeně vyměříjeme vinným“, tresty, které jsou jen projevem lidské touhy po odplatě, navlečeným do úctyhodného hávu. Odmítá ale Harrise následovat k logickému závěru, že veškeré trestání je neoprávněné a mělo by být zrušeno: „Trest může být spravedlivý, trest může být oprávněný a pravda je, že společnost by se bez něj nemusela udržet.“

Počátkem tohoto století začal do té doby slušný a bezúhonný čtyřicetiletý učitel v americkém státě Virginie sbírat dětskou pornografii a pokoušel se sexuálně obtěžovat svou osmiletou nevlastní dcerku. Byl poslán na léčení, jeho chování se však jen zhoršilo, takže byl odsouzen do vězení. Večer před nástupem trestu si stěžoval na bolesti hlavy a závratě. Rentgenová vyšetření odhalila na levé straně jeho frontální kůry benigní nádor veliký jako plod kiwi. Po odstranění tumoru jeho pedofilní sklony zmizely. Pár měsíců nato však začal znovu jevit zájem o mladé dívky. Ukázalo se, že se zvětšila část nádoru, kterou předešlá vyšetření přehlédla. Po jejím odstranění se už učitel choval normálně.

Z jakého hlediska byl tento pedofil ve svém jednání nesvobodnější než, dejme tomu, známý televizní moderátor, který zneužíval nezletilé dívky, aniž jej k tomu nutil mozkový tumor? Oba k jejich jednání nutkaly nevědomé vlivy vznikající v jejich mozcích (nebo někde jinde). Oba si uvědomovali že to, co dělají, je špatné. A přece chování jednoho z nich považujeme za méně trestuhodné než činy druhého. Byl ale opravdu méně svobodný? Jakmile pochopíme, že i ti nejhorší sexuální útočníci jsou nešťastní z toho, jací jsou, „logika zášti vůči nim (nikoli strachu z nich) se začne rozpadat“, říká Harris.

Bude se pochopitelně debatovat o různých konkrétních případech. Konzervativci budou zdůrazňovat individuální zkušenosti, kdežto liberálové budou klást důraz na faktory sociálního prostředí. Bude samozřejmě docházet ke zneužívání rostoucí tendence zločiny namísto trestání „chápat“ a pachatelé budou předstírat sníženou schopnost ovládat své jednání, aby unikli trestu. Je to ale opravdu důležité, pokud bude chráněna veřejnost? Lze říci, že i příčetné vrahy dnes vězníme spíše v zájmu ochrany veřejnosti a odstrašení jiných potenciálních pachatelů než pro trest sám, a to je v pořádku.

A z jiné strany – pokaždé, když někoho vychvalujeme za to, jak překonal různá znevýhodnění a dosáhl úspěchu – například dceru hokynáře, která se v novodobých dějinách stala nejdéle sloužící britskou premiérkou a překonala

hendikepy pohlaví i skromného a provinčního původu – nepřímo tím znevažujeme ty, kteří svá znevýhodnění nepřekonali. Pokaždé, když oceňujeme kuráž těch, kdo bojovali s rakovinou a přežili, naznačujeme, že ti, kteří nepřežili, byli zbabělí. Jde o to, že iluze individuálního nehmotného já schopného činit rozhodnutí vlastně není o nic legitimnější než opačný předpoklad – že člověk je úhrnem všech svých vlivů.

Je tedy pravda, že opouštění dualistického konceptu svobodné vůle a přijetí myšlenky, podle níž je chování a jednání emergentní vlastností vyvíjejícího se mozku, vede ke zmírnění odsuzujících postojů, to však rozhodně nemusí být nic špatného. Do našich sociálních přístupů to vnáší spíše více lidskosti než anarchie. Jdeme až do důsledků. Připusťme, že svobodná vůle nemá nic společného s tím, jak přistupujeme ke zločincům. K dítěti, které nešťastnou náhodou zabije svého rodiče, se chováme shovívavěji než k sadistovi, který úkladně zavraždí dítě, avšak ne proto, že jeden měl více svobodné vůle než ten druhý. Vrahův čin byl produktem událostí, okolností a genů; čin dítěte byl především výsledkem náhodných událostí. To sice určí, jak oba potrestáme, nijak to ale neznamená, že v jednom případě hrála svobodná vůle větší roli než v druhém.

Jakmile skončujeme s homunkulem, bude snadnější pochopit i samu svobodu. Dennett v knize *Freedom Evolves* (Svoboda se vyvíjí) mluví o různých druzích svobody: „Svoboda ptáka létat, kamkoli se mu zachce, je bezpochyby jedním ze stupňů svobody; je zřetelným vylepšením svobody medúzy plout si, kam chce, avšak stále jen chudým příbuzným svobody člověka.“ Klíčovou myšlenkou Dennettovy knihy je, že svobodná vůle není věc typu „všechno, nebo nic“, něco, co buď máme, nebo nemáme. Svoboda ovlivňovat vlastní osud je takřka nekonečně variabilním produktem biologie. Schopnost pohybovat se je jedním z kroků k posílení svobody; schopnost pohybovat se dál nebo rychleji je dalším takovým krokem. Schopnost vidět, slyšet, cítit a myslet nám poskytuje ještě více svobody ve smyslu možnosti měnit svůj osud. Technologie, věda, znalosti, lidská práva, předpovědi počasí – to vše zvyšuje naši svobodu měnit svůj úděl. Ukazuje to, že politická svoboda a filozofická svoboda mají stejný základ. Chceme-li si svobodu uvědomovat, těšit se z ní a cenit si ji, nemusíme ještě věřit ve velmi zjednodušenou verzi svobodné vůle, která se nachází mimo hmotný vesmír; chceme-li obdivovat krásu přírody, nemusíme věřit, že byla stvořena mužem s dlouhým bílým plnovousem, a chceme-li těžit ze zázraku světového obchodu, nemusíme ještě věřit v nutnost světové vlády. Lucretie, takové vybočení jsi vůbec nepotřeboval.

8. EVOLUCE MYSLI

V chápání vědomí a svobodné vůle jako fenoménu, který vzniká a vyvíjí se z neživé hmoty, se skrývá jeden paradox; tento přístup totiž lépe vysvětluje víru v transcendenci a v duši a dává této víře reálnější základ. Podle filozofa vědomí Nicka Humpreyho je jednou ze silných stránek této redukcionistické vědecké teorie její „schopnost vysvětlit, jak vědomí obohacuje životy lidí tím, že je přesvědčuje, že každá redukcionistická teorie musí být chybná“. Člověk je tak podle něho expertem na vědomí, který se zajímá o metafyzické důsledky lidské existence, a právě to dodává vědomí jeho pravou funkci. Vědomí je „nereálná fikce“, která „dělá zázraky, aby zlepšila životy svých nositelů“. Sama víra ve vůli a v netělesnou duši vznikla jako evoluční důsledek procesů mozkových změn. To je mnohem uspokojivější představa než přesvědčení, že duše a vůle reálně existují, avšak nemají žádnou historii a jejich původ není možné určit.